

חלב נכרי

פתיחה

אומרת המשנה:

"ואלו דברים של עובדי כוכבים אסורין ואין איסורן איסור הנאה: חלב שחלבו עובד כוכבים ואין ישראל רואהו, והפת והשמן שלהן. רבי ובית דינו התירו השמן..." (לה:).

המשנה דנה במספר איסורי אכילה שאיסורם נובע מכך שהם הגיעו מגוי, אך בניגוד להרבה מהאיסורים הנוגעים לנכרים, האיסורים במשנה זו אינם אסורים בהנאה. בשיעור זה נעסוק באיסור חלב נכרי, ובדינים הנובעים ממנו.

חלב נכרי

מהו הטעם לאיסור חלב נכרי?

הגמרא על אתר, דנה בשאלה מהי הסיבה שבגללה נאסר חלב זה, ואומרת:

"גמ'. חלב למאי ניוחש לה? אי משום איחלופי, טהור - חיר, טמא - ירוק! ואי משום איערובי, ניקום, דאמר מר: חלב טהור עומד, חלב טמא אינו עומד! אי דקא בעי לגבינה ה"נ, הכא במאי עסקינן - דקא בעי ליה לכמכא. ונשקול מינה קלי וניקום! כיון דבטהור נמי איכא נסיוני דלא קיימי, ליכא למיקם עלה דמילתא. ואב"א: אפי' תימא דקבעי לה לגבינה, איכא דקאי ביני אטפי" (שם).

הגמרא אומרת כי לא יתכן שהחשש הוא שמא הגוי החליף את חלב הפרה בחלב של בהמה טמאה, שהרי שני סוגי חלב אלו שונים בצבעם. לאור זאת קובעת הגמרא כי החשש אינו שמא הגוי החליף בין סוגי החלב, אלא שמא הגוי עירב חלב טמא בחלב הכשר¹.

מדוע שהגוי ירצה להוסיף חלב טמא? כפי שנראה בהמשך, לשאלת המניע של הגוי ישנה חשיבות גדולה בבואנו לדון בדיון חלב נכרי במקרים שונים. המאירי על אתר, מבאר מהי הסיבה האפשרית לה חוששת הגמרא במקרה הנדון:

1 הגמרא קובעת כי חלב טמא אינו מתגבן. במחקר שנעשה באוניברסיטת בר אילן, בשיטת עם המעבדה לחקר החלב, נבדקה הטענה הנ"ל. לצורך בחינת מדד זה נבדק חלב של יונקים שונים בשתי שיטות. הראשונה, נעשתה מיד לאחר החליבה באמצעות אנזים ראנין כפי שמקובל בשיטה המסורתית, והשנייה נעשתה במעבדה במכשיר האופטיגרף (Optigraph), המאפשר קבלת בדיקות מהירות הקרשה וחוזק הגבן. תוצאות הבדיקה הראו על יצירת גבן בחלב של פרה, עז, כבשה, ג'אמוס, יחמור אירופאי, אייל אדום, יעל וג'ירף - המוגדרים כבעלי חיים טהורים. לעומת זאת, לא נוצר גבן מהיונקים הבאים המוגדרים כבעלי חיים טמאים: חלב סוסה, נאקה, אלפקה, ארנבון, קוף, כלבה, חזירה וחלב אם. המחקר חושף בין היתר את העובדה שלא ניתן לייצר גבינת גמלים בשיטה המסורתית הרגילה (בניגוד לפרסומים מסחריים שונים) והדבר מתאפשר רק על ידי ערבוב עם חלב בהמות טהורות או באמצעות תוספים אחרים, עובדה שכבר מופיעה במקורות הלכתיים קדומים ("בדד - כתב-עת לענייני תורה ומדע", אוניברסיטת בר-אילן - 'גיבון חלב: קריטריון כשרות להבחנה בין בעלי חיים טהורים לטמאים').

"...ופי' הטעם בגמ' שמא מאחר שחלבה למכרה, עירב לתוכו חלב טמא לרבות בשיעורה. ואפילו רוצה אותה הישראל לגבנה יש לחוש לצחצוחים שבו כמו שהתבאר" (שם).

המאירי מעלה שני חששות אפשריים:

- חשש שהגוי ירצה לרבות בשיעור החלב שהוא מוכר ולכן עירב חלב זול - טמא, בחלב הכשר.
- גם אם כוונתו של הגוי תמימה, יתכן כי הוא לא ניקה טוב את הכלי בו הוא מאכסן את החלב, ויתכן שבכלי זה היה חלב טמא לפני כן.

יש לציין כי בירושלמי (פ"ב הלכה ח) מובא חשש אחר לאיסור חלב נכרי, והוא משום גילוי. כפי שראינו בשיעור קודם, הירושלמי מביא טעם זה גם לגבי איסור גבינה של נכרים.

ישראל רואהו

המשנה הבאה בפרק, מביאה דין מיוחד ומעניין בנוגע לאיסור חלב עכו"ם:

"ואלו מותרין באכילה: חלב שחלבו עובד כוכבים וישראל רואהו..." (לט:).

המשנה מתירה לשותות חלב שחלבו גוי, במקרה בו ישראל צפה על תהליך החליבה. היתר זה הינו היתר ייחודי, שכן לא מצינו שום איסור היתר על ידי צפייה של היהודי על הכנת המאכל. כך למשל, גם אם נסתכל על גוי הפותח בקבוק יין, ונראה שהוא אינו מנסכו, עדיין היין יהיה אסור משום סתם יינם. מכיון שכל החשש בחלב נכרי הינו שהגוי יעשה משהו בלי שיראה יראהו, יכלה המשנה להתיר את החלב באופן כזה.

התוספות על אתר, אף מרחיב את ההיתר בעקבות דברי הגמרא:

"תנינא להא דת"ר - תימה דהא תני במתני' וישראל רואהו משמע הא לא חזי ליה כל שעתא אסור! וי"ל דרואהו לאו דוקא אלא ר"ל יכול לראותו" (שם).

כלומר, די בכך שישנה אפשרות לישראל לראות את מעשה החליבה של הגוי, בכדי להכשיר את החלב. הגמרא על אתר מסבירה כי דין זה נובע מן הטעם הפשוט שהגוי מפחד לערבב חלב טמא, מכיון שכך הוא לא יוכל למכור את החלב (וכנראה גם לא בעתיד).

לעיל הבאנו בשם המאירי, כי אחד מן הטעמים לאיסור חלב נכרי הינו שמא הגוי לא ניקה את הכלי כמו שצריך. על פי הסבר זה, הלכה זו קצת קשה, ויתכן שיש להעמיד את הדין הנ"ל במקרה בו היהודי בדק את הכלי בהתחלה, וכל החשש הוא רק בנוגע לעירוב חלב טמא. דברים מעין אלו כותב המרדכי על אתר:

"דוקא גבינה, היא דבר הנאסר במניין - מה שאין כן חלב שחלבו גוי - אסור לא משום גזירה, רק משום חשש תערובת דבר טמא. **והיכא דליכא חשש תערובת** - מותר" (סי' קטו).

לאור דברים אלו, נראה כי שאלתנו לעיל תלויה במחלוקת זו. במקרה ובו אין חשש שיערבו חלב טמא, הרי שלפי הכיוון הראשון החלב יהיה עדיין אסור שהרי אין ישראל רואהו, ולפי הטעם השני החלב יהיה מותר כי אין חשש.

ואולם, בתשובה מפורסמת מאוד של ר' משה פיינשטיין, הוא כותב להתיר חלב עכו"ם גם לכיוון הראשון:

"ובדבר החלב של הקאמפאניעס במדינתנו אשר יש פקוח הממשלה ואם יערבו חלב בהמה טמאה יענשו וגם יסגירו את העסק שלהם שלכן ודאי מירתתי מלערב יש טעם גדול להתיר אף בלא שיטת הפר"ח משום דהעיקר ידיעה ברורה הוא כראיה ממש... וזהו גדר אנן סהדי שמצינו בהרבה מקומות... וא"כ צריך לומר שבעצם ידיעה היא כראיה גם לגבי נפשות ולכן נהרגין במנאפין, ורק בשאר מיתות הוא גזה"כ שלא ידונו ע"פ ידיעה... ולכן בחלב שאסרו רק בחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו יש להתיר גם בישראל יודעין ידיעה ברורה דהוי כראיה. וזה שאם יערבו יענשו ויצטרכו לסגור העסק שלהם שהוא הרוחה של כמה אלפים והממשלה משגחת אליהם הוא ודאי ידיעה ברורה שהיא כראיה שלא היה בכלל איסורם. וזה הוא גם לכו"ע דאין טעם לחלוק בזה. ולכן הרוצה לסמוך ולהקל יש לו טעם גדול ורשאי וכמו שמקילין בזה הרוב בנ"א שומרי תורה וגם הרבה רבנים וח"ו לומר שעושין שלא כדין. אבל מ"מ לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא וכך אני נוהג להחמיר לעצמי אבל מי שרוצה להקל הוא עושה כדינא ואין להחשיבו כמזלזל באיסורין"

(אגרות משה יורה דעה חלק א סימן מז)

אם כן, ר' משה פיינשטיין כותב כי גם אם נאמר שאיסור חלב עכו"ם הינו גזירת חכמים, עדיין יש להתיר את החלב בימינו. בדבריו, מוכיח ר' משה מכמה סוגיות כי ידיעה ודאית נחשבת כראיה. במקרה זה קיימת ידיעה ודאית שהגוי לא מערב חלב טמא (מסיבות שונות), ולאור דבריו הוא קובע כי הדבר נחשב **כאילו אנו רואים** אותו חולב את הפרה. מכיון שכך, הרי ששוב מקרה זה נכנס תחת ההיתר המופיע במשנה של "ישראל רואהו", ולכן החלב מותר.

בשיעור קודם עסקנו בשאלה האם במקרה בו בטל הטעם בטלה גם התקנה², וראינו כי בראשונים קיימות דעות שונות בעניין זה. בתשובה לעיל ר' משה, עוקף את הדיון הנ"ל. ר' משה אינו טוען כי בטל הטעם ולכן בטל התקנה, אלא הוא משתמש בכלים אותם נתנה המשנה, ומיישם אותם לימינו.

פסק של זה הר' הפיינשטיין התקבל מאוד בארה"ב, ובעקבותיו כמעט כל יהודי ארה"ב נוהגים לשותות חלב נכרי, וכן ארגון

"...וכן כתב ה"ר פרץ זצ"ל בפסקיו, דאפילו אין דבר טמא בעדרו יש להחמיר להיות ישראל שם בתחילת החליבה פן יערב או ישים העובד כוכבים חלב טמא בכלי, קודם שיבא הישראל" (סי' תתכ"ו).

ובעקבות דברים אלו פוסק הרמ"א:

"ולכתחלה צריך להיות הישראל בתחלת החליבה ויראה בכלי שלא יהיה בכלי שחולבין בו דבר טמא (א"ו הארוך כלל מ"ה). ונהגו להחמיר שלא יחלוב בכלי שדרכו של עובד כוכבים לחלוב בו, שמא נשארו בו צחצוחי חלב של עובד כוכבים (שם). מיהו בדיעבד אין לחוש לכל זה" (י"ד סי' קט"ו סעיף א).

אם כן, להלכה נפסק כי אף במקרה בו יש לגוי בהמות טמאות בעדרו, במקרה ויהודי יכול לראותו, לא חוששים שעירב חלב טמא. על הגדרת היהודי הדרוש אומר הש"ך דברים מעניינים:

אם הוא יוצא ונכנס כו' - נראה דאפי' קטן יוצא ונכנס מהני כדלעיל סי' קט"ו ס"א בהג"ה ואפילו באיסור דאורייתא... נראה דדוקא לענין נאמנות איכא לפלוגי דבאיסור דאורייתא אינו נאמן במסל"ת חוץ מבעדות אשה אבל לענין מירתת ליכא לפלוגי בהכי"

(י"ד סי' קי"ח סעיף י).

חלב עכו"ם בימינו

מהו דין החלב המיוצר בחו"ל בימינו? כפי שראינו, בגמרא נאמר כי גזרת חלב נכרי תוקנה מחשש שמא הגוי הוסיף חלב טמא. לאור זאת, בבואנו לדון בדין החלב בימינו, יש לדון בשתי שאלות:

1. האם חשש זה שייך גם בימינו?
2. האם במקרה בו לא קיים החשש, ניתן להתיר את האיסור?

נתחיל בשאלה השניה – האם במקרה בו החשש לא קיים ניתן להתיר את האיסור? נראה כי שאלה זו תלויה בהבנת היחס בין איסור חלב עכו"ם לטעם האיסור. עקרונית ניתן להעלות שני כיוונים:

א. כחלק מרשימה של איסורים המופיעים במשניות של פרק שני, גם תקנת חלב עכו"ם נתקנה על ידי חכמים כדי להרחיק מאיסור כלשהו. לאחר שהתקנה תוקנה, טעם הדין כבר אינו מעניין אותנו. אמנם לתקנה ישנם מסבר הגבלות (ישראל רואהו וכד'), אולם אנו לא יכולים להוסיף הקלות נוספות, גם אם הן תואמות לטעם התקנה. כך למשל כתב בעל שו"ת 'מעיל שמואל':

"דהוא תקנה וגזירת חכמים לאסור כל חלב שחלבו גוי ואין ישראל רואהו ע"כ אף באין דבר טמא בעדרו וליכא חשש תערובת חלב אסור אף בדיעבד"

(סי' י"ב, כ"כ גם החת"מ סופר בי"ד סי' ק"ז).

ב. אין מדובר בתקנת חכמים, אלא בחשש שמא הגוי עירב חלב טמא. במקרה בו החשש לא קיים – החלב מותר. כך למשל כתב הפרי חדש:

שהטכניקא והפיזיקא בעולם צעדו כל כך קדימה, שיכולין לעשות משחור לבן וגם איפכא, שמעתי שכבר יכולים היום להעמיד חלב טמא לגבינה וחמאה ע"י סיוע הכימאי) ואם נתיר כהיום חלב סתמא, למחר או למחרתיים כשיהיה באמת חששא דחלב טמא, לא יצייתו לנו ויאמרו אשתקד מי לא אכלנו וכו' (שם).

ואכן, בקרב יהודי אירופה, ובעיקר יהודי שווייץ, ניתן למצוא רבים מאוד המקפידים על איסור חלב נכרי. כך אנו זוכים למצוא הרבה סוגים של שוקולד שווייצרי משובח, המיוצר על ידי חלב יהודי.

בהקשר זה יש להזכיר גם כי חסידי חב"ד נהגו שלא לשתות חלב נכרי וזאת בעקבות דברי הרבי מלובאוויטש כי חלב נכרי גורם לספיקות בעבודת ה'.

אבקת חלב נכרי

בשנים האחרונות עלה נושא חדש בסוגיה זו והוא אבקת חלב נכרי. על מנת להכין אבקת חלב, לוקחים חלב ומייבשים אותו, עד אשר כל הנוזלים שלו מתאיידים והוא נשאר מוצק בלבד. החזון אי"ש דן בסוגיה זו וכתב כי:

"אבקת חלב אינו עניין לגבינה וחמאה, דגבינה נעשה על ידי הפרשת המים מן הגוש, והפרשה זו נעשית על ידי החימוץ שנותנין בהחלב, והחמאה נעשית על ידי תנועה ונדנדוד של החלב, או על ידי חימום על האש לקלוט את השומן הקפוי וטבע של עניינים אלו אינו בחלב טמא. אבל אבקת חלב נעשה על ידי אור חם ויבש, והלחות של החלב כלה באור, והיבש של החלב נשאר. ופעולה זו אין לה צורך לטבע של הפרשה, ואפשר לייבש כל דבר לח, ואפשר לייבש חלב טמא כחלב טהור, ויש כאן חשש של חלב טמא לגמרי או לתערובתו, ואין הבדל בין חלב עכ"ם לאבקת חלב"

(הל' מאכלי עכ"ם סי' מ"א).

כפי שראינו הגמרא קבעה כי חלב מבהמה טמאה אינו יכול להתגבן. אולם, החזון איש קובע כי נקודה זו אינה רלוונטית לאבקת חלב, מכיון שהכנת אבקת חלב אינה מופשטת במרקם של החומר ממנו מכינים את האבקה. כל דבר לח ניתן להופכו לאבקת חלב, וממילא חוזר החשש שמא הבקה הוכנה מחלב טמא.

למען האמת, סוגיה זו עלתה כבר לפני עשרות שנים, בשנות הצנע, אז הובאו למדינה אבקות חלב מחו"ל, והרב צבי פסח פראנק נדרש לסוגיה. גם הר' פרנק משווה בהתחלה את דין האבקה לדין החמאה, וגם הוא שולל את ההשוואה:

"לאחר שכתבתי את כל האמור העירוני על איזה פרטים בסדר תעשיית האבקה. שהעובדא היא שמעמידין ע"ג האש כלי סתום מלא חלב וע"י אש לוחטת משך זמן, נהפך החלב לאבקה. שלפ"ז יתכן דשוב אין לדמות האבקה לחמאה של גוים ולא קרב זה אל זה, דהיתר החמאה הוא מכח דאין חלב טמא עומד וגם אמרינן דחלב הטמא יצא עם נסיובי דחלבא... וכל זה לא שייך באבקת חלב שזה הוא דבר אשר יבוא באש מתוך כלי סתום מסתבר דגם חלב הטמא משתנה

ה OU מעניק כשרות לחלב נכרי. מעניין, כי בעקבות דבריו של הר' פיינשטיין, הרבה מיהודי ארה"ב נמנעים מלכנות את החלב בשם 'חלב נכרי', אלא קוראים לו 'חלב החברות' או 'חלב סתם'³.

אולם, למרות שפסקו של הגרמ"פ התקבל בהרבה מתפוצות ישראל, יש שלא קיבלוהו, ובמיוחד יהודי שווייץ. כך למשל, ר' מרדכי יעקב ברייש, רבה של ציריך ובעל שו"ת חלקת יעקב, דחה מכל וכל את פסקו של ר' משה פיינשטיין. לטענת הרב ברייש גזירת חלב נכרי הינה גזירה שנאסרה במניין ואי אפשר לשנותה בשום מצב. לטענתו, קביעתו של הר' פיינשטיין כי מכיוון שיש לנו אומדנא מוכח שהגוי לא יערב חלב טמא אזי הדבר שווה לישראל רואהו' – אינה נכונה. כהוכחה לכך הוא מביא את ההלכה כי חלב נכרי המיועד לגבינה אסור גם כן, למרות שברור לנו במאה אחוז שהגוי אינו טיפש לערב חלב טמא שאינו מתגבן:

"...אבל בכל אופן לא עדיף מרתת זה דלא הוי רק כאומדנא גדולה, מהאי אומדנא דעכ"ם לא יהי' שוטה לערב ולהפסיד החלב הטמא בחינם, דבשניהם אסור החלב מטעם דבר שבמנין... אלא דבישראל רואהו מקילינן ביוצא ונכנס משום מרתת, דכך היתה הגזירה דבעי' ראייה, ולא רצו חז"ל לסמוך על ידיעה או אומדנא "

לדעת הרב ברייש, לא ניתן להכליל את המצב כיום, לגדר של 'ישראל רואהו'. לדעתו, התקנה תוקנה דווקא בישראל הרואה את הגוי ממש, משום שאז הגוי מפחד. אולם, כל מקרה אחר, גם אם דומה במעט, החלב אסור.

בסיים תשובתו, מביא בעל החלקת יעקב מקרה מעניין:

"וסיפר לי הה"ג ר' משה סאלאווייטשיק נכד הגאון ר"ח סאלאווייטשיק, ששמע מאיש מלומד וחרדי הגר בשווייץ במקום ההרים הגבוהים, וראה בכל בפעם שפחה אחת בימות הקיץ שהביאה שני כדים חלב מההרים הגבוהים למטה, ושאלה הלא מהנענוע וטלטול הדרך מגבוה לנמוך ובימות החום הלא החלב מתקלקל, וענתה שהיא נותנת בו בכל פעם מעט חלב חמורה, ואף שמחירו יותר מהטהור, אבל מועיל שלא יתקלקל החלב מהחום וטלטול הדרך, אף שגם בשווייץ יש איסור מהממשלה לערב חלב טמא, בכל זאת לא מירתתא, אי משום אמתלא דלא יתקלקל החלב, אי משום דמעט כזה מחלב טמא א"א להבחין בכימאי שזהו עיקר פיקוחה של הממשלה שיכולה בכל פעם להבחין בכימאי, ולדעת הראב"ד והרשב"א מובא בר"ן ע"ז ובב"י סימן קט"ו, לא הלכו בזה אחר נ"ט כדי שלא יפרצו ע"ש. כמובן שאיני רוצה להעמיד יסוד על דברי השפחה הלזו, אבל מ"מ רואין אנו שעל ידי איזו סיבה יש אפשרות לערב חלב טמא אף בזה"ז (בפרט כעת

3 יש לציין כי מכיון שאף ר' משה פיינשטיין כתב כי כתחילה אין לשתות חלב נכרי, במדינת ישראל הרבנות הראשית אינה נותנת הכשר למוצרים המכילים חלב עכ"ם ממש. בנוגע לגישתו של ארגון OU ראה לדוגמה:

<http://www.ou.org/torah/tt/5759/achreikedoshim59/specialfeatures.htm>

ומתהפך ע"י האש לאבק... ולפ"ז האי חששא של תערובות חלב טמא בעינו עומד גם בהאבקה, וממילא דיש לדון דהאבקה אסורה משום תערובת חלב טמא דנכללת בכלל גזירה דחלב של עכו"ם דזיל בתר טעמא".

אולם, למסקנה מגיע הר' פרנק למסקנה אחרת:

"ומעתה נהדר לדין, בדין אבקת חלב הניקח מהעכו"ם, שתנאי בית חרושת זה מפורסם שנעשה דווקא מחלב פרה ולא ממין אחר ובודאי אף אם תמצי לומר דיש לחוש לתערובת חלב טמא, עדיין יש לדון דאבקה זו מותרת משום ספק ספיקא דשמא אין כאן תערובת חלב טמא כלל, ואף את"ל דיש בו - שמא שאינו אלא מיעוטא שאינו אוסר מן התורה".

כלומר, מכיון שהר' פרנק מסיק שאין לדון את האבקה כדיון חלב או גבינת עכו"ם, הוא דן אותה ככל ספק אחר. מתוך כך, טוען הר' פרנק כי יש כאן ספק ספיקא להתירה, ולכן הוא מתיר לכתחילה שימוש באבקת חלב עכו"ם⁴.

למעשה, הרבה קהילות קיבלו את היתרו של הרב פרנק, והוא היה אף מקובל על הרבנות הראשית. אולם, מכיוון שרבים מהציבור רצו להחמיר כשיטת החזון איש, קבעה הרבנות כי ינתן הכשר אך בצירוף המילים "מכיל אבקת חלב נכרי".

לסיום פרק זה נציין כי כיום יתכן וישנה סיבה נוספת להחמיר בדין חלב נכרי. במאמר שכתב הרב זאב ויטמן - רבה של חברת 'תנובה'⁵, הוא מציין כי בייצור התעשייתי כיום ישנם מוצרים רבים העושים שימוש בחומרי גלם המופקים מחלב/גבינה/שאריות ייצור מוצרי חלב ועוד. כעת, אין מדובר על אבקת חלב בלבד (בה משתמשים בתנובה בחלב ישראל בלבד), אלא על מאות חומרי גלם שונים המשמשים לייצוב או נתינת טעם ומרקם למוצר, שאינם אבקת חלב אלא מיוצרים מחלב וממוצרים. אין זה אומר כי החומרים הללו אינם כשרים ח"ו, אלא רק לומר כי יש בהם משהו מעבר לאבקת חלב בעלמא.

* *

* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ט *

* עורך: אביעד ביגנשטוק *

* *

* בית המדרש הוירטואלי *

* מיסודו של *

* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *

* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *

* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

* *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *

* דוא"ל: office@etzion.org.il *

4 לא ברור האם החזון אי"ש הכיר את הסברא אותה מעלה הרב פרנק וחלק עליה, או שמא הוא לא הכירה ויתכן והיה מודה לה. יש לציין כי גם ה'ציץ אליעזר' פסק להתיר (חלק ט"ז, סימן כה). וכן שבת הלוי ד, פו.

5 <http://www.kipa.co.il/jew/show.asp?id=12874>